

tegenregering in 1958 dat Indonesië' op de rand van de afgrond leek te brengen. Maar dit zijn opmerkingen in de marge. Het boek zelf staat als een huis.

C. Fasseur

A. van der Hoek, *Religie in ballingschap. Institutionaliserings en leiderschap onder christelijke en islamitische Molukkers in Nederland* (Dissertatie Vrije Universiteit Amsterdam 1994; Amsterdam: VU-uitgeverij, 1994, 297 blz., f52,50, ISBN 90 5383 326 9).

In *Religie in ballingschap* wordt een beeld gegeven van de wijze waarop de Molukse gemeenschap in Nederland zich op religieus terrein heeft georganiseerd. De auteur promoveerde op dit onderzoek in december 1994 aan de Rijksuniversiteit Leiden in de godgeleerdheid. Haar bedoeling is geweest om met deze studie de bestaande 'witte vlek' binnen de aanzienlijke sociaal-wetenschappelijke en historische literatuur aangaande die gemeenschap op te vullen. De rode draad die door de studie loopt, is de aandacht voor de rol van externe factoren zoals de politiek en interne verschillen binnen de Molukse groep op de manier waarop religieuze gemeenschappen functioneerden. Het zwaartepunt van het onderzoek van Van der Hoek lag bij de protestantse Molukkers die de grote meerderheid binnen de gemeenschap vormen. Na een overzicht van de introductie van islam en christendom in de Molukken, waarbij de islam volgens Van der Hoek meer flexibiliteit betoonde ten opzichte van de bestaande tradities, gaat de auteur uitvoerig in op de bijzondere positie die de Molukse christenen in de koloniale samenleving innamen. Als etnische en religieuze minoriteit waren ze bij uitstek geschikt voor het vervullen van allerlei functies. In de Ambonese soldaat van het Koninklijk Nederlands Indisch Leger (KNIL) met zijn, mede op religieuze gronden gebaseerde, grote loyaliteit ten opzichte van het Nederlandse gezag, ziet ook Van der Hoek het symbool van de plaats van de christen-Molukkers in dat bestel. De dekolonisatie van Indonesië betekende het einde van die bijzondere positie. In de proclamatie van de Republiek der Zuid-Molukken op Ambon in 1950 ziet Van der Hoek een laatste poging om de christelijke dominantie in de Molukken te handhaven.

Een van de gevolgen van de proclamatie van de RMS was de overkomst van zo'n 12.500 Molukkers — voor het grootste deel KNIL-militairen en hun gezinnen — naar Nederland in het eerste halfjaar van 1951. Van der Hoek beschrijft hoe in de beginfase uiteindelijk gekozen werd voor een eigen kerkelijk verband — hoewel door de kerk in Ambon geadviseerd was voor de duur van het verblijf als gastlidmaten deel uit te maken van de Nederlands hervormde kerk. Vanwege de conflict-situatie waarin de Molukse militairen zich zowel ten opzichte van Nederland als Indonesië bevonden, was dit voor hen onaanvaardbaar. De in november 1952 opgerichte Moluks evangelische kerk stelde zich achter het RMS-ideaal. De speciale diensten die voorde staat, dat wil zeggen de RMS, werden gehouden waren daar een duidelijk teken van. Het bleef echter niet bij één Moluks kerkgenootschap. Zoals door Van der Hoek in detail wordt beschreven waren persoonlijke conflicten, politieke meningsverschillen en tegenstellingen tussen groepen afkomstig uit verschillende gebieden in de Molukken evenzovele redenen om tot de oprichting van aparte kerkgenootschappen over te gaan. Waar het gaat om de politieke stellingname onderscheidt Van der Hoek drie typen kerken: kerken met een officieel neutrale houding, kerken die sterk tegen Indonesië aanleunden en de kerken die zich ook formeel hadden gecommitteerd aan de RMS. Binnen al die kerken speelden de voorgangers een centrale rol die zich ver uitstrekte boven die van geestelijk leidsman. De predikant functioneerde ook als raadsman op tal van andere terreinen. De Molukse kerken hoorden in theologisch opzicht tot de

meer behoudende stromingen binnen het protestantisme. Het idee een volk in ballingschap te zijn was prominent aanwezig in het gedachtengoed van de meeste kerken waarbij verwijzingen naar het lot van Israël niet ontbraken.

Voor de kleine groep van Molukse moslims speelden intussen andere problemen. In het algemeen hadden ze wat meer afstand bewaard tot het RMS-streven. Van praktisch aard was het probleem dat, anders dan in de kazernes van het KNIL, voorzieningen voor moslims in de Molukse woonoorden, waar zij tussen de christenen woonden, nauwelijks voorhanden waren. Hoewel religieuze tolerantie onder Molukkers onderling in naam de regel was, ontstonden er toch wrijvingen die uiteindelijk leidden tot de stichting van een apart woonoord voor moslims in de plaats Balk in Friesland. Ook de moslims ontsnapten overigens niet aan interne conflicten die vaak werden versterkt door de tegenstellingen tussen groepen afkomstig uit verschillende families, dorpen of eilanden. Bij de opheffing van het woonoord vestigden de woonoordbewoners zich dan ook in twee verschillende plaatsen, Ridderkerk en Waalwijk. Een recente ontwikkeling die door Van der Hoek wordt gesignaleerd is dat er als gevolg van de toegenomen contacten met andere moslims in binnen- en buitenland, zich binnen de Molukse moslimgemeenschap discussies afspelen over de vraag wat op de voorgrond dient te staan: de religieuze danwei de etnische identiteit. De Molukse kerken hebben lange tijd geen onderscheid gemaakt tussen beide. Van intensieve contacten, laat staan aansluiting, wilden ze weinig weten waarbij steeds werd gewezen op de ballingschapsstatus van Molukkers in Nederland. Ook hier doen zich volgens Van der Hoek de laatste tijd nieuwe ontwikkelingen voor waarbij de Molukse kerken geleidelijk aan het karakter krijgen van migrantenkerken in Nederland en met een perspectief dat, sterker dan vroeger, op Nederland is gericht. De opkomst van een nieuwe generatie voorgangers en het zwakker worden van het directe verband met het politieke ideaal van de RMS — door Van der Hoek getypeerd als een messianistisch verlangen — zijn daar mede debet aan.

Van der Hoek maakte voor haar onderzoek gebruik van een combinatie van schriftelijke en mondelinge bronnen. Ze onderzocht zowel archieven van overheidsdiensten als die van Molukse kerkelijke organisaties. De laatste vertoonden echter veel hiaten. Dit manco heeft de auteur willen ondervangen door het afnemen van interviews. In de regel heeft dit het gewenste effect gesorteerd dat achteraf ontbrekende informatie kon worden verkregen. In sommige gevallen lijkt het dat het bekende dilemma van de historische interviews — het gevaar van de vertekeningen bij het terugblikken door betrokkenen — niet helemaal is opgelost en weerspiegelt de verkregen informatie meerde perceptie van dit moment op het verleden. In een hoofdstuk over inhoudelijke aspecten van het Moluks protestantisme doet de auteur verslag van een aantal door haarzelf bijgewoonde kerkelijke rituelen. Afgevraagd kan worden in hoeverre deze observaties bijdragen aan de algemene lijn van het verhaal en wellicht niet beter op hun plaats waren geweest in een apart artikel. Ondanks deze kritiek kan worden gesteld dat Van der Hoek met haar studie, die deels een historisch deels een sociaal-wetenschappelijk karakter heeft, een belangwekkende bijdrage heeft geleverd aan de bestaande wetenschappelijke literatuur over de Molukse gemeenschap in Nederland. Aan haar streven om de bestaande 'witte vlek' binnen dat geheel in te vullen, heeft ze zeker voldaan.

Wim Manuhutu

M. Davids, J. van Herwaarden, *Erasmus universiteit Rotterdam 1973-1993* (Rijswijk: Universitaire pers Rotterdam, 1993, 348 blz., f49,50, ISBN 90 237 1171 8).

De Erasmus universiteit Rotterdam volgt haar geschiedenis op de voet. Nu al vergt een fors boek over de laatste twintig jaren onze aandacht. Het telt evenveel bladzijden als de publikatie over